

תהלים מזמור קכו

מזמור קכו הוא השביעי מתוך מזמורי שירי המעלות. מזמור העוסק בשיבת ציון ובגאולה.

שאלות מכוונות למידה:

- מה הרקע לאמירת המזמור?
- האם הוא חובר לפני השיבה לציון או לאחריה?
- האם המשורר מתייחס לשיבה כאל אירוע מהעבר או כאל כמיהה לעתיד?
- מה פשר הדימויים במזמור " כחולמים", "כאפיקים בנגב"?
- מה הקשר בין סוף המזמור העוסק בתחום החקלאי לראשיתו?

2..... מבנה המזמור ושאלת חיבורו.

5..... עיון במזמור

9..... הקשר רחב [רשות]

10..... הקשר אישי [רשות]

מבנה המזמור ושאלת חיבורו.

א שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים:

ב אז ומלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה:

ג הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שמחים:

ד שובה ה' את (שבותנו) שביתנו כאפיקים בנגב:

ה הזרעים בדמעה ברנה יקצרו:

ו הלוד ילד ובכה נשא משך הזרע בא יבוא ברנה נשא אלמתי:

מבנה המזמור ותוכנו:

שיר המעלות

בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים

ולשוננו רנה

אז ומלא שחוק פינו

הגדיל ה' לעשות עם אלה

אז יאמרו בגוים

היינו שמחים

הגדיל ה' לעשות עמנו

כאפיקים בנגב:

שובה ה' את (שביתנו) שבותנו

ברנה יקצרו

הזרעים בדמעה

בא יבוא ברנה נשא אלמתי:

הלוד ילד ובכה נשא משך הזרע

במזמור שתי מחציות בנות שלושה פסוקים כל אחת. בפסוק הראשון בכל מחצית מופיע המשפט המרכזי, ושני הפסוקים הבאים אחריו מפרטים אותו. כך נוצרת הקבלה ישרה בין המחציות: המחצית הראשונה מתארת את שמחת השבים לציון. היא פותחת בתיאור המצב בעת שיבת ציון ע"י דימוי "היינו כחולמים" (א1). לאחר מכן באה הרחבה בענין רינת השבים לציון ושמחתם על נס הגאולה שאפילו הגויים מכירים בו (ב1) המחצית השניה פותחת בבקשה בעניין השיבה, המועצמת ע"י דימוי "כאפיקים בנגב" (א2). לאחר מכן באה הרחבה של תחושת הצפייה לגאולה ע"י משל מעולמו של החקלאי הזורע בדמעה וזוכה לרינה רק בקציר (ב2). המילים המנחות במזמור (שורש ש,ו,ב, ושורש ר,ו,ן), מכוונות אותנו לנושא המרכזי שלו – שמחת השבים לציון.

זמן חיבורו של המזמור

בפסוק ד משתמע שהמשורר מצוי עדיין בגלות, שכן מובאת שם בקשה מה' לשוב מהגלות! כך משתמע גם מלשונות העתיד בפסוקים ב-ג ("אז ימלא שחוק פיננו"; "אז יאמרו בגויים") לפיכך, יש לפרש את פסוקית הזמן בפסוק א: "בשוב ה' את שיבת ציון" בלשון עתיד, כפי שביאר

מצודת דוד

בשוב. לעתיד, כאשר ישיב ה' מן הגלות את השבויים מבני ציון, יאמרו אז הנה כל הצרות שעברו הרי הם כאילו חלמנו חלום".

לאור זאת יש להבין, מדוע ישנם פעלים המתארים את גאולת השבים בלשון עבר, כאילו שהם כבר התרחשו, כגון: "היינו כחולמים" (א); "הגדיל ה'", "היינו שמחים" (ג)? מסתבר, שהמשורר נקט כאן בסגנון "עבר נבואי" – הוא משווה לנגד עיניו את שיבת העם מהגלות בצורה ממשית, ולכן הוא נותן ביטוי לתחושות העם שיהיו אז, בלשונם באותה שעה: אז, הם יאמרו "היינו כחולמים", "הגדיל ה' לעשות עמנו", "היינו שמחים".

מי חיבר את המזמור?

בתלמוד הבבלי, (מסכת בבא-בתרא דף יד ע"ב) נאמר שאת ספר תהלים חבר דוד ע"י עשרה זקנים. עלינו להבין על כן את מעמדו של מזמור המתאר את השיבה מגלות בבל שהתרחשה מאות שנים לאחר ימי דוד.

שאלה זו נשאלת על קבוצת מזמורים בהם מופיעה תופעה דומה (כגון: מזמור עד "משכיל לאסף" העוסק בחורבן בית המקדש; מזמור קלו "על נהרות בבל", ועוד), והתשובה אפוא צריכה להיות עקרונית לכלל חיבורו של ספר תהלים, ולא רק למזמור בו אנו מעיינים כעת.

ראב"ע בהקדמתו לספר תהלים, מביא מחלוקת קדומה בשאלה האם ספר תהלים נחתם בימי דוד, או מאוחר יותר. ראב"ע עצמו מכריע כפשטות דברי חז"ל, שהספר נחתם בימי דוד. לשיטתו יש לומר, כי מזמורים שעוסקים בתקופה מאוחרת נכתבו עוד בימי דוד, בנבואה או ברוח הקודש. רבים מן המפרשים נקטו בגישה זו.

לדוגמא נצטט מדברי **מצודת דוד** בביאורו לתהלים קלו:

"על נהרות בבל – דוד צפה ברוה"ק אשר יגלה נ"נ את ישראל לבבל, ואמר בלשון הלויים אשר יקוננו ויספרו את הקורות אותם בדרך ויאמרו הנה בהיותנו על נהרות בבל שם ישבנו..."

לעומתם, מלבי"ם בהקדמתו לספר, פירש על דרך הפשט, שמזמורים אחדים נכתבו ע"י נביאים המאוחרים לדוד עד ימי עזרא הסופר, ונכללו בספר תהלים. הוא מיישב את פירושו עם מאמר חז"ל בשני אופנים: הוא מראה שגם בתלמוד יש דעות המייחסות מזמורי תהלים לתקופה מאוחרת מזו של דוד, והוא מבחין בין רובד הפשט לבין חז"ל. (ראה בהרחבה בהקדמת המלבי"ם לתהלים). עמוס חכם בהקדמתו לביאור דעת מקרא לתהלים, חיזק את שיטת המלבי"ם ממקור נוסף בספרות חז"ל (ילקוט המאירי), ממנו עולה שעזרא הסופר כלול ב"עשרה זקנים" שדוד חבר תהלים על ידם. לאור גירסה זו הוא מסביר את כוונת מימרת חז"ל בתלמוד באופן הבא:

"שכל המזמורים שאמרו גדולי ישראל ונביאיו מראשית הימים (מאדם הראשון) ועד עזרא (עד הזמן שנסתלקה נבואה מישראל) נקראים על שם 'דוד נעים זמירות ישראל'".

הרחבה למורים בנושא זה - [העמקה]

עמוס חכם בפירוש "דעת מקרא" הסיק מלשונות ה"עבר" במזמורנו, שהמזמור אכן חובר לאחר השיבה מן הגלות לארץ. את פסוק א הוא מפרש כמשמעו. כאשר המשורר הגיע לארץ הוא מספר כיצד בעבר כשה' השיבם לציון הם היו כחולמים. גם פסוקים ב-ג כתובים לשיטתו בלשון עבר. את הפעלים "אז ימלא"; "אז יאמרו" שנכתבו בלשון עתיד הוא מפרש שלא כמשמעם - "אז נמלא"; "אז אמרו" (ודומה לו "אז ישיר" שמשמעו אז שר).

לשיטתו, בקשת העם בפסוק ד – "שובה ה' את שביתנו" - איננה שה' ישיב אותם ארצה (שהרי לביאורו הם כבר מצויים בארץ), אלא שה' ישיב את המצב החקלאי/כלכלי לקדמותו, כפי שהיה בעבר.

עיון במזמור

שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון:

מזמור קכו הוא אחד מתוך מזמורי 'שירי המעלות'. על שירי המעלות ניתן לקרוא ב'הקשר הרחב' על כפילות השורש ש.ו.ב.: "בשוב ה' את שיבת ציון". המפרשים נטו להסביר ששתי המילים הללו אינן באות באותה משמעות (ויש כאן 'לשון נופל על לשון').

לפניכם שלוש דרכים שונות להבנת משמעות המילים.
[על תלמידי 3 יח"ל לדעת פירוש אחד, ועל תלמידי 5 יח"ל לדעת שני פירושים]

חשוב שהתלמיד יבין את המשמעות של הפסוק בהתאם לפירוש המילה ולא רק ישנן את הפירושים.

ראב"ע

שיבת על משקל שבתם וקימתם.

מצודת ציון

בשוב מלשון השבה; שיבת מלשון שבי.

על פי פירוש ראב"ע כאשר ה' ישיב את ישיבת ישראל בארצם. כלומר המילה "בשוב" באה במשמעות של החזרה, והמילה "שיבת", באה במשמעות ישיבה. לעומתו מפרש בעל מצודת ציון: כאשר ה' ישיב את השבויים בגלות. מצודת ציון מסכים לפירוש ראב"ע במשמעות "בשוב" – מלשון חזרה, ומחדש במילת "שיבת" מלשון שבי ומאסר.

רד"ק הביא שני פירושים, ומשתמע שהוא לא הבחין במשמעות שונה בין המילה "בשוב" למילה "שיבת":

רד"ק

(1) בשוב עניין הנחה כמו שובה ה' רבבות אלפי ישראל. כלומר: כאשר ה' יניח לישראל מצרותיו

(2) או יהיה עניין תשובה ויהיה פועל יוצא. [כלומר: כאשר ה' יחזיר בתשובה את ישראל].

שיבת – עניין תשובה, שישבו בני ציון לה.

לפי הפירוש הראשון של רד"ק משמעות הכתוב היא: כאשר ה' יניח לישראל את מנוחתם מצרות הגלות...

לפי הפירוש השני משמעות הכתוב היא: כאשר ה' ישיב את ישראל בתשובה אליו.

לסיכום: שלושה פירושים למילה שיבת – ישיבה (ראב"ע); שבייה (מצו"ד); תשובה (רד"ק). שלושה פירושים למילה בשוב – כשיחזיר (ראב"ע, מצו"ד); כשיניח (רד"ק א'); כשיחזיר בתשובה (רד"ק ב).

[העמקה]:

יש מקום לפרש את הכפילות "בשוב... שיבת... באופן אחר: בדברים ל פסוק ג, בשורת הגאולה מנוסחת באופן דומה לפסוקנו: "וְשָׁב ה' אֶלְהֵינוּ אֶת-שְׁבוּתָךְ...". גם שם כפל הלשון ושב... שבותך... דורש ביאור. רש"י שם הסביר, שהכתוב מלמד שהשכינה שגלתה יחד עם ישראל, תשוב עם ישראל לארץ בזמן הגאולה. לפי זה המילה "את" מתפרשת במשמעות "עם" – ושב ה' א-להיך עם שבותך. אולי הניסוח במזמורנו רומז לאותו הרעיון, והכתוב: "בשוב ה' את שביטנו", יתפרש – בשוב ה' עם שביטנו. אם כן, אין כאן כפילות בלשון השיבה, אלא תיאור של שני גורמים ששבים – השכינה וישראל.

מהו החלום?

המפרשים הציעו ביאורים שונים לכך שהעולים הרגישו בעת שיבתם שהם "חולמים". היינו כחולמים - מהו החלום? כאשר מגיעה הגאולה, הצרות נדמות כבר כחלום רע שעבר ואיננו עוד (מצודת דוד). או

כאשר מגיעה הגאולה האדם הרואה אותה מרגיש כאילו הוא חי בתוך חלום נפלא בהקיץ (ראב"ע)

ראב"ע

כן יאמר ישראל בשוב השם שבותם, אין אדם רואה בהקיץ הפלא הזה רק בחלום.

מצודת דוד

בשוב. יאמרו אז הנה כל הצרות שעברו הרי הם כאילו חלמנו חלום ר"ל לרוב הטובה שיהיה להם אז, ידמה להם שלא היו הצרות באמת כ"א בחלום ראו כאלו מצירים להם:

מלבי"ם [להעמקה]:

לשיטת מלבי"ם, פסוק א' מתאר את מחשבות הגולים עוד לפני הגאולה, ולהבנתו יש לשנות את סדר המילים במשפט: "היינו כחולמים בשוב ה' את שיבת ציון". החלום המתואר בפסוק הוא חלום של היושבים בגלות, ותוכנו איננו הגאולה שהייתה או הצרות שהיו אלא הגאולה שעתידיה לבוא. המשך הפסוקים (ב-ג) ממשיכים לבאר את החלום שאותו חלמו הגולים בדבר השיבה העתידית: הם חלמו ש "אז" – כשהגאולה תגיע – "ימלא שחוק פינו ולשונו רינה" – השבים ישמחו בפה מלא, מכיון שהם יראו במו עיניהם את התגשמות חלומם; הם חלמו ש "אז" – כשהגאולה תגיע - "יאמרו בגויים הגדיל ה' לעשות עם אלה" - שהרי הגויים לא שיערו שתתכן מציאות כזו שהגולים ישובו. הם חלמו שבעתיד, כשהגאולה תתגשם, העם יאשר את דברי הגויים: "הגדיל ה' לעשות עמנו", ויסביר שכבר מזמן בעודם בגלות – "היינו שמחים", מתוקף בטחונם בגאולה שתגיע, כפי שעולה מהחלום המתואר! נמצאנו למדים, כי לפי המלבי"ם, ה"חלום" – חלום השיבה לציון – הוא הוא הנושא המרכזי בחלק הראשון של המזמור.

כאפיקים בנגב

הנגב הוא איזור יבש וצחיח ואולם בזמן שטפון, מתמלאים אפיקי הנחלים במהירות במים שוצפים, הנדמים כנהרות של ממש. ביחס לאותה תופעת טבע בא הדימוי של הנביא:

מצודות דוד

עודם בגולה יאמרו השב בני הגולה למקומם ונהיה כאפיקים בנגב,
רוצה לאמר כמים הנגרים בחוזק במקום נגובה ויבשה.

רד"ק

נגב היא ארץ יבשה כמו 'ארץ הנגב נתתני' והיא צמאה למים, ואם יעברו בה אפיקי מים יהיה חידוש.
גדול וטובה גדולה – כן תשובת גלותנו.
דימה הגלות לנגב והישועה לאפיקי מים.

לפי **מצודת דוד**, הדימוי מבטא את אופן השיבה מן הגלות שתהיה בחוזק כמו מים שזורמים בחוזקה על אדמה יבשה.
לפי **רד"ק**, הדימוי מבטא את הפליאה שבשיבה בהיותה בלתי צפויה ומופתית, כמו זרימת מים במקום צחיח.

"הזרעים בדמעה ברנה יקצורו" - בכי הזריעה ורינת הקצירה

פסוקים אלו מתארים את תחושותיו של החקלאי – בתחילת העונה החקלאית הוא זורע בדמע, הולך ובוכה תוך כדי נשיאת "משך הזרע" (=שק הזרעים [ראב"ע]/ זרעים יקרים [רד"ק]), מכיוון שחושש כמה תצמיח האדמה בסוף העונה.
לבסוף, בשעת הקציר ונשיאת האלומות, החקלאי מתמלא ברינה.
המפרשים מסבירים שפסוקים אלו הינם משל לשינוי שיתחולל בישראל בשיבה מן הגלות לארץ ישראל: כשם שהחקלאי בתחילת דרכו עמל בעבודה וחושש אם יזכה לראות ברכה בעמלו, ורק כשהברכה מגיעה הוא שמח, כך ישראל בגלות עמלים בתורה ובמצוות, מתוך ציפייה לבוא הגאולה, ורק כשזו תבוא הם ישמחו.

רש"י

כך ישראל זורעין לפני הקב"ה צדקה בדמעה בגלות, וברכה יקצורו כשתשלם משכורתם לעתיד.

רד"ק

כי ישראל בגלות סובלי עול הגלות נושאי משא לקיים התורה והמצוות, שהוא זרע במשל. ובעת הגאולה שהוא עת הקציר, יבואו אל ארץ ישראל ברינה ישאו אלומות הטובות שייטיב עמהם האל יתברך ויהיה להם גמול טוב.

מצודת דוד

ר"ל, כן נהיה אנחנו עם כי בגולה אנו זורעים מעשה המצוות בדמעה על כי חושבים אנחנו שח"ו אבדה תקוותינו ובחנם כל מעשי המצוות, הנה כאשר בא יבא זמן הגאולה אז נקבל הגמול בשמחה מרובה.

פירוש המלבי"ם [העמקה]:

המלבי"ם מבחין בשתי בקשות של העולים לגבי אופייה של הגאולה, בפסוקים ד-ו: שובה, ע"פ ההצעה הנזכרת יבקש המשורר שיעשה ה' שתהיה התשועה בדבר חדש אשר לא קוו עליה, והוא מה שיביא הגאולה קודם הזמן, כי אם תבא הגאולה בזמן המיועד מפי הנביאים אחרי שבעים שנה דומה לקוצר שדה תבואה על ראש גיא שמנים בארץ טובה, אשר בטח בלבו שישא אלומותיו והשמחה אינה גדולה כ"כ כי אינו דבר חדש, משא"כ אם תבוא הגאולה קודם זמן המיועד ידמה למי שזרע בארץ נגובה שכבר התיאש למצוא שם פרי תבואה, ופתאום באו אפיקי מים והשקו את פני האדמה, ובבוא לקצור נהפך אבולו לששון, שזה דבר שלא קוה עליו, וז"ש שובה ה' את שביתנו קודם הזמן בענין שנדמה לאפיקים בנגב...

הלוך ילך ובכה, שבעת הליכתו לקצור עדיין בוכה מפני שחושב שישא משך הזרע, ר"ל שלא ישא מן השדה רק מה שזרע, שאם זרע כור אינו מצפה לקצור רק כור כפי מה שזרע, ואח"כ פתאום בא יבא מן השדה לביתו ברנה, כי פתאום הוא נושא אלומותיו של הזרע, ושמחה זו גדולה עוד יותר שהיא שמחה פתאומית, ובאור המשל הראשון שתהיה הגאולה קודם הזמן, ובאור המשל השני שהגם שגם בעת הגאולה לא קיוו רק תשועה מועטת, כמו בימי כורש שהיו תחת רשות מלכי פרס ימצאו תשועה גדולה וישאו אלומות ההצלחה.

הקשר רחב [רשות]

'שיר המעלות' על מיקומו של המזמור בתוך מזמורי שירי המעלות

הכותרת "שיר המעלות" משותפת לחמשה עשר מזמורים (קכ-קלד).

רש"י כתב בפירושו לתהלים קכ, א :

"שיר המעלות – שיאמרו הלויים אותו על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים".

דבריו מבוססים על האמור **במשנה מידות ב,ה** :

"וחמש עשרה מעלות עולות מתוכה לעזרת ישראל כנגד חמש עשרה מעלות שבתהלים, שעליהן הלויים אומרים בשיר"

והם מתאימים לשיטה שכל מזמורי תהלים נחתמו בימי דוד.

השיטה הסוברת כי בספר תהלים קובצו מזמורים מאוחרים לדוד (עד ימי עזרא), תפרש את הביטוי "שיר המעלות" באופן אחר מרש"י. סקירה של הפירושים השונים (בדברי חז"ל ובדברי מפרשים ראשונים ואחרונים) מצויה בהקדמה של עמוס חכם בפירושו "דעת מקרא" למזמור קכ. נצטט כאן רק אחד מהפירושים המובאים בדבריו, המתבסס על מזמורנו – מזמור קכו :
 "הרבה מפרשים פרשו 'שיר המעלות' – שיר שאמרוהו העולים לארץ ישראל מגלות בבל... והביאו ראייה לפירוש זה ממזמור קכו : 'שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון'."

אמירת מזמור זה לפני ברכת המזון

רבים נוהגים לשיר מזמור זה לפני ברכת המזון במיוחד בשבתות ובסעודות מצווה.

מקור הדברים **בספר השל"ה הקדוש** : "נוהגין לומר בחול מזמור 'על נהרות בבל' קודם ברכת המזון להזכיר חורבן בית המקדש, ובשבת ויו"ט וביום שאין אומרים בו תחנון, אומרים מזמור 'בשוב ה' את שיבת ציון'".

באמירת המזמור לפני ברכת המזון מקיימים את דברי **המשנה באבות פרק ג משנה ג** : "... שלושה שאכלו על שולחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאילו אכלו משולחנו של מקום".

הקשר אישי [רשות]

על שיבת ציון שזכינו לה בדורנו:

בי"ה זכינו לראות לשיבת העם לציון בדורות האחרונים. יש שהציעו מזמור זה להיות ההמנון של המדינה המתהווה בציון. הרב פייבל מלצר אשר זכה לראות בתקומת עם ישראל בארצו, הוסיף משמעות נוספת לבכי ולדמעות המתוארות במזמור:

הרב פייבל מלצר

"שמחת ישראל אינה מתפרצת בצורה בלתי מרוסנת. היא עצורה. הצחוק מהול בדמעות. סבל הגלות עוד לא נשכח, הפצעים עדיין לא נתרפאו, הארץ שוממה, העבודה העומדת להעשות רבה מאד. יש להלחם במתנגדי הבניין. כן בשיבת ציון בימי עזרא ונחמיה וכן בימינו." ניתן להרחיב על הדמעה ועל הרינה שבדור תחילת הגאולה.

היינו כחולמים:

וכך כותב הרב יהודה שביב:

"השאלה היא איזו תקופה תראה כחלום. האם תקופת הגלות או ימי הגאולה? על רקע מאורעות ימינו היה מי שפירש כי אמנם בעת הגאולה נהיה כחולמים, אך לא רק בשל פלא ההתרחשויות אלא גם בשל מהירות הופעתן. בעת חלום שרוי החולם מעבר למגבלות של זמן. אירועים הנמשכים שנים מתגלים בחלום משך שניות אחדות. אף בעידן הגאולה כן. תהליכים הזקוקים לשנים אחדות מתרחשים בפתאומיות ומשך זמנם קצר ביותר. ואולי עניין נוסף, חכמים השמיעו "כי כל החלומות הולכים אחר הפה" היינו החולם הוא פוטנציאל הזקוק למימוש. הפתרון שיינתן לו הוא שיגבש ויעצב. אף הגאולה היא חזיון שביד בני האדם לעצבו ולגבשו."

- אילו עוד 'חלומות' אנו נקראים לבנות ולממש, בכדי לזכות ולראות 'בוא יבוא ברנה נושא אלומותיו'?